

Türkiye’de Özel Otomobillerde Sigara Yasağının Felsefi ve Paternalist Temelleri

Philosophical and Paternalistic Foundations of Smoking Ban in Private Cars in Turkey

FATİH ÖZTÜRK

İnönü University

Received: 17.07.2020 | Accepted: 29.09.2020

Abstract: According to the data of the World Health Organization, smoking as a preventable health problem can cost the lives of 1 billion people in the 21st century. Not only do governments and social institutions strive to reduce smoking, but also they try to protect both smokers and non-smokers through restrictions and prohibitions. In Turkey, annually, one hundred thousand people die from a smoking-induced disease. To protect public health, the state takes many measures varying from prohibiting smoking in public places, to stimulating images on cigarette packs, and public spots that are published in the media. The most discussed among these measures is the smoking ban imposed on drivers and passengers in private cars. The starting point of the discussion is generally the narrowing of the individual freedom field by ignoring the autonomy and will of the individual. In this context, this study discusses whether it is possible to rationalize this restriction ethically and philosophically, by paying attention to the “harm principle”, “soft paternalism” and “hard paternalism”. It will be revealed that the bans must always intend to “have the least restriction” as a meta-aim, and freedoms must depend on the “risk factor” assessment to gain a reasonable and rational basis.

Keywords: Paternalism, harm principle, individual freedom, education, smoking bans.

Giriş

Dünya Sağlık Örgütü'nün 2008 yılında yayımladığı Tütün Salgını raporuna göre, tütün salgınının 20. yüzyılda 10 milyon kişinin ölümüne yol açtığı 21. yüzyılda ise bu sayının 1 milyar olabileceğine işaret edilmektedir (WHO, 2008). Önlenabilir bir ölüm sebebi olarak tütün kullanımı sağlık örgütlerinden devlet politikalarına, sosyal adalet sistemlerinden akademik çalışmalara kadar birçok farklı değerlendirme ile ele alınmasına rağmen hala çok önemli sayıda insanın hayatını kaybetmesine veya düşük yaşam standartları ile hayatını devam ettirmesine sebep olmaktadır. Bu kadar ciddi sonuçların yaşanması sigara kullanımı ile ilgili düzenlemelerin bilhassa da kamusal alanlarda yasaklamaların sağlık tarafındaki en temel gerekçesini oluşturmaktadır. Sigara kullanan kişilerin diğer temel ihtiyaçları yerine sigaraya para ayırması ve sigara kaynaklı hastalıkların sağlık sistemine yüklediği maliyet bahsedilen yasaklar için en önemli ekonomik gerekçeler olarak sunulabilir. Sağlık, psikoloji, sosyal durum ve ekonomik sonuçların yanı sıra sigara kullanımının kısıtlanması ile alakalı felsefi ve etik gerekçelendirmelere de ihtiyaç vardır. Çünkü sigara kullanan kişiler bunun bireysel bir tercih olduğunu ve kendilerine kısıtlama anlamında müdahale edilmesini bireysel özgürlük ihlali olduğunu ileri sürebilirler. Bu durumda, politikacıların, sağlık çalışanlarının ve akademisyenlerin yapılan veya yapılması düşünülen yasakları veya kısıtlamaları gerekçelendirmesi dolayısıyla da açıklayabilmesi gerekir. Bu kapsamda, Türkiye'deki akademik çalışmaların ekseriyeti sigaranın zararları, sigaraya başlama sebepleri, sigarayı bırakma veya bırakmama sebepleri, kamusal alanlardaki yasakların hava kalitesine veya bırakma eğilimine etkileri gibi konular üzerinedir. Değerlendirme ve analizlerin felsefi boyutunun eksik olması bu çalışmanın en önemli hareket noktasını oluşturmaktadır. Devletin halk sağlığını korumak için sigara yasakları uygulaması konusundaki gücü ve hakkı tartışılmamaktadır, tartışılan şey bu gücün ne zaman, nasıl ve hangi şartlarda hangi oranda uygulanacağı ve nasıl gerekçelendirileceğidir.

Sigara kullanımı ve bağımlılık ile alakalı çalışmalardan Nurten Gökalp'in *Bağımlılığa Felsefi Bir Bakış* (Gökalp, 2017) adlı makalesi kısıtlama veya yasakların felsefi ve etik gerekçelendirmelerine hiç değinmemekle birlikte bağımlılığı "haz" ve "tutku" temelinde ele alması ile felsefi bir yön barındırmaktadır. Gökalp, farklı filozofların mülahazalarını ele aldığında,

haz ve tutku’nun bireysel özgürlüğü çağrıştırdığı fakat bağımlılığa dönüşmesi durumunda bireyin özgürlüğünden ziyade onun köleleştiğini veya hükmeden birey yerine kontrol edilen bireye dönüşerek özgürlüklerini yitirdiğini vurgulamaktadır (Gökalp, 2017: 63). Ancak bahsedilen çalışma öte taraftan yalnızca bir “derleme” hüviyetinde olması itibarıyla tartışmacı bir analiz sunmamaktadır. Dünyada yapılan çalışmalar dikkate alındığında, Robert E. Goodin’in 1989 yılında yayımlanmış olduğu *The Ethics of Smoking* (Sigara Etiği) adlı makale önemli bir referans kaynak niteliği taşımaktadır. Pasif içiciliğin zararlarının tıbben ortaya konması ile beraber bireyin yalnızca kendisine değil başkalarına da doğrudan zarar vermesi konusunu felsefi ve etik düzlemde ele alan Goodin, sigara kullanımının kısıtlanması ile ilgili düzenlenmelerin hangi gerekçeler ile yapılabileceğine yönelik “özgürlük”, “zarar ilkesi” ve “kar-zarar denklemi” gibi kavramlara yoğunlaşarak meseleyi irdeler (Goodin, 1989). Thaddeus Mason Pope’un *Balancing Public Health Against Individual Liberty: The Ethics of Smoking Regulations* (Halk Sağlığı ile Bireysel Özgürlük Arasındaki Dengenin Kurulması: Sigara Konusundaki Düzenlemelerin Etiği) adlı çalışması sigara konusundaki yasakların paternalizm kapsamında nasıl değerlendirilip gerekçelendirilebileceğini merkeze alarak önemli bir çerçeve sunar (Pope, 2000). Bahsedilen çalışmalar genellikle kamusal alan düzenlemelerine ve başkalarına verilen zarara odaklandığı için Türkiye’de özel otomobillerde uygulanan sigara yasağına nasıl yaklaşılması gerektiği konusunda bize yardımcı olmalarına rağmen Pope’un makalesi hariç diğerleri tartışmayı belirli bir noktada bırakıp bireyin kendisini ilgilendiren alanlar ile ilgili kısıtlamaların felsefi ve etik arka planını veya gerekçelendirmesini yeterince aydınlatmamaktadır. Bu anlamda, bu çalışma sigara kullanımı ile ilgili yasal uygulamaları, “kamusal” ve “özel” alan olarak iki ana çerçevede zarar ilkesi ve paternalizm perspektifinden incelemekte ve özel alana yönelik kısıtlamaların felsefi gerekçelendirmelerinin mümkün olup olmadığını tartışmaktadır.

Tütün kullanımının insanların sağlığına verdiği zarar ile ilgili farkındalık düzeyi geçmişe kıyasla artık çok yüksektir. Sigara paketlerinin üzerindeki keskin ve etkileyici uyarılardan kamu spotlarına kadar tüketiciye doğrudan ulaşan bilgilendirmeler bu farkındalık düzeyinin artmasına katkıda bulunmaktadır. Tütün mamullerinden alınan vergilerin yüksek tu-

tulması ana hedef olarak yine insanların tütün kullanımını bırakmalarını sağlamak içindir. DSÖ (Dünya Sağlık Örgütü) ile eşgüdümlü olarak yürütülen diğer birçok uygulama ile sigaranın bırakılması ve/veya sigara içmeye başlanmasının engellenmesi yönünde önemli politikalar hayata geçirilmektedir. Sigaranın kamusal alanda içilmesinin yasaklanması veya kısıtlanması da hem içmeyenlerin sağlığını korumak hem de bahsi geçen hedefi yani içen kişinin bu alışkanlığını azaltması ve bırakmasını sağlama amacını gütmektedir. Ne var ki, yapılan akademik çalışmalara göre sigara ile ilgili yasaklar sigarayı bırakma konusunda beklenen veya arzulanan etkiyi göstermemektedir. Kayacık ve diğerlerinin yaptığı bir çalışmaya göre, sigarayı bırakan kişilerin %67.2'si sağlığın bozulma korkusu, %59.7'si yaşam kalitesini artırma, %46.9'u sigaranın kötü kokusu, %22.6'sı maddi yetersizlik gibi nedenleri sayarken sigara yasasını bırakma sebebi olarak ifade edenlerin oranı sadece %0.8'dir (Kayacık ve diğerleri, 2017:112). Benzer şekilde Argüder ve diğerlerinin bulgularına göre, sağlığın bozulma korkusu %70 ile en önemli sebep iken kapalı ortamlarda sigara içmemek %0.8 düzeyindedir (Argüder ve diğerleri, 2012:129). Şimsek ve diğerlerinin yaptığı kalitatif bir çalışmanın en çarpıcı bulgularından biri görüşme yapılan sigara kullanıcılarından bazılarının “artık sigaranın zararlarını dinlemek istemiyoruz” demesi olarak sunulmuştur (Şimsek ve diğerleri, 2013: 20). Yukarıda anılan çalışmaların ortak bulguları insanların sigarayı bırakma konusunda sigara yasaklarından yeterince etkilenmediklerini göstermektedir. Sigara yasağı ile ilgili düzenlemelerin sigara bırakma konusunda beklenen veya arzulanan etkiyi göstermemesi elbette bu yasakların gereksiz veya tamamen işe yaramadığını göstermez.

Dünya Sağlık Örgütü'nün açıkladığı Dünya Tütün Raporu'na göre Türkiye tütün tüketiminin azaltılması için Dünya Sağlık Örgütü'nün tavsiyelerini tam olarak hayata geçiren birinci ülke konumunda yer almaktadır (Deutsche Welle Türkçe, 2019). Kamusal alanlardaki yasaklardan sigara paketlerinin üzerindeki uyarılara, vergi düzenlemelerinden¹ yaş sınırlamalarına kadar birçok alandaki uygulamalar bakımından Türkiye'nin hayata geçirdiği politikalar kapsamlı, istikrarlı ve nispeten etkili

¹ Daniel Halliday'in önerdiği 'sigara içme ehliyeti' (Halliday, 2016, s. 278) yani sigara içenlerin sigara satın almadan önce devlete vergi ödeyerek elde edebileceği 'ehliyet' çok destekçi bulmasına rağmen vergilendirmelerin içerik olarak bu öneriye karşılık geldiğini de ilave etmeliyiz.

gözükmektedir. Bu kısıtlamaların son halkası özel otomobillerde sürücü ve yolcuların sigara içmesinin yasaklanmasıdır². Bu düzenlemenin destekçileri olduğu kadar belki daha da fazla karşıtları da vardır. Karşıtlar arasında köşe yazarları, hukukçular ve siyasetçiler de yer almaktadır. Destekçiler gerekçelendirmelerini genellikle sigaranın zararları üzerine kurarken, karşıtlar bireysel özgürlük alanlarının kısıtlanmasının birey hak ve özgürlüklerine yönelik bir daraltma ve ihlal olarak değerlendirmektedirler (Voigt, 2010, s. 93). Karşıt gelenlerin bir kısmı da paternalist müdahalelerin bireysel otonomiye zedelediğini öne sürmektedirler (Kleinig, 1984), (Nys, 2008). Hatta bazı araştırmacılar etik olarak gerekçelendirmenin mümkün olmadığını iddia ederek yasağın meşruiyetini temelsiz bulmaktadır (Chapman, 2000, s. 95). Şurası açıktır ki mevzunun felsefi ve etik değerlendirmesinin yapılması ve kamuoyuna sunulması gerekmektedir. Çünkü kişinin kendi özel arabası kamusal alan kapsamında olmayıp başkalarına zarar verme veya pasif içicilik sonucu doğrudan sigara dumanı soluyarak sağlık sorunları yaşamalarına sebep olmak gibi gerekçelerle temelden reddedilememektedir. Bu bağlamda, “zarar ilkesi”, “paternalizm”, “bireysel özgürlük” ve “özel alan” kavramlarının felsefi bir değerlendirmesi bahsi geçen son sigara yasağı düzenlemesi konusunda zaruri bir tartışma olarak ele alınmayı gerektirmektedir.

Konuyu açık bir şekilde ortaya koymak ve bütün yönleriyle tartışmak için öncelikle “zarar ilkesi” kapsamında kamusal alan düzenlemeleri ve bu düzenlemelerin felsefi gerekçelendirmesi irdelenecektir. İkinci olarak, paternalizm türleri analiz edilerek kamusal alandan ziyade bireysel alan üzerindeki müdahaleler “hassas” (*soft*) ve “katı” (*hard*) paternalizm çerçevesinde incelenecektir. Üçüncü olarak John Stuart Mill’in “bireyin kendisini ilgilendiren” eylemler (*self-regarding actions*) yaklaşımının özel alan ile ilgili tartışmalarda bir dayanak olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği mercek altına alınacaktır. Son olarak, tartışması yapılan, zarar ilkesi, paternalizm, bireysel özgürlük ve kişinin kendisini ilgilendiren alan kavramlarının bir değerlendirmesi yapılarak belirlenecek meta-amaç ve “risk faktörü” kavramlarının açıklanmasına yer verilecektir.

² 4207 sayılı Tütün Ürünlerinin Zararlarının Önlenmesi ve Kontrolü Hakkında Kanununun 2. maddesinin 1. fıkrasının C bendinde 2013 yılında yapılan değişiklik ile yürürlüğe konmuştur.

1. Zarar İlkesi

Giriş bölümünde özetlendiği üzere sigaranın zararları ve bu zararların boyutları hakkında artık hiç kimsenin bir kuşkusu yoktur. Dolayısıyla hükümetlerin yasa aracılığıyla çeşitli kısıtlama ve yasaklarda bulunması toplumun genel refahı veya “halk sağlığı” kapsamında bir tercih olmaktan öte zaruret konumundadır. Ne var ki her türlü yasal düzenleme meşruiyet temelinde varlık gösterme mecburiyetini taşıdığı için yapılan veya yapılması planlanan her türlü düzenlemenin gerekçesi de sunulmalıdır. Ne devletin her türlü müdahalesini sırf paternalist olduğu ve bireysel özgürlük alanını ihlal ettiği gerekçesiyle reddetme ne de bunların tamamını basitçe “halk sağlığı yararına” temellendirmesiyle kabul etme olanağına sahibiz. Dahası, her kısıtlamayı aynı perspektif veya yaklaşım ile değerlendirmek bize doğru veya meşru zemini sağlamayabilir. Bu anlamda, “zarar ilkesi” “hassas paternalizm” ve “katı paternalizm” pencerelerinden konuyu ele alarak Türkiye’de özel otomobillerdeki sigara yasağının felsefi ve etik gerekçelendirmesinin mümkün olup olmadığını; mümkünse hangi bakış açısı ile meşrulaştırılabileceğini irdelemek yerinde olacaktır.

Zarar ilkesi felsefe ve düşünce tarihinde genellikle İngiliz filozof John Stuart Mill’e atfedilir. Mill’in zarar ilkesi, bireyin özgürlük alanı, toplum ve devletin birey üzerindeki müdahale hakkının sınırları ve paternalist tutum konularındaki görüşleri kendisinden sonraki tartışmaları büyük ölçüde etkilemiştir. Konumuz itibarıyla bakıldığında zarar ilkesinin sigara yasaklarındaki temel sağlayabilme özelliği ve kapsamının anlaşılabilmesi için bu ilkenin analizine ve uygulanabilirliğine dair tartışmalara yer vermek gerekir. Bu bakımdan, Mill’in zarar ilkesi ile nasıl bir çerçeve çizdiğini aşağıdaki alıntı ile beraber ele alabiliriz:

Bu denemenin amacı, toplumun birey ile olan zorlama ve kontrol tarzındaki ilişkileri konusunda kullanılan araçlarla ilgili basit bir ilke beyan etmektir. Bu araçlar yasal cezalar şeklindeki maddi güç tarzında olabileceği gibi, kamuoyunun manevi baskısı şeklinde de olabilir. Burada ileri sürülen ilke iki durum için de geçerlidir. Bu ilke, insanların bireysel olarak ya da toplu olarak aralarından herhangi birinin hareket serbestliğine müdahalelerine cevaz veren biricik gerekçenin, ancak “nefsi koruma” gerekçesi olacağı ilkesidir. Medeni bir topluluğun herhangi bir üyesi üzerinde, onun arzusuna rağmen, gücün haklı olarak kullanılabileceği tek yer başkalarına gelecek zararı önleme nok-

tasının olduğu yerdir. Bireye, maddi ya da manevi olsun, kendi hayrı için müdahale yeterli bir gerekçe değildir. Hiçbir kimse, bir şeyi yapmaya veya buna katlanmaya, sırf böyle yapması onun için hayırlı olacaktır diye, onu daha mesut kılacaktır diye, başkalarının düşüncelerine göre böyle yapması akıllıca yahut doğru olacak diye mecbur edilemez. Bu hiçbir şekilde haklı değildir.... Kendisine müdahalenin meşru olabilmesi için onun yapmamasını istediğimiz davranışının başkasına mutlak surette zarar verecek nitelikte olması gerekir. Bir bireyin davranışından dolayı topluma karşı sorumlu olabileceği kısmı, o davranışın başkasını ilgilendiren kısmıdır (Mill, 2004, s. 58-59).

Mill’e göre, zarar ilkesinin iki temel ayağı vardır. Bunlardan birincisi, “zarar” kavramının başkaları üzerinden tarif edilmesi; ikincisi de müdahalenin ancak başkaları kapsam alanında olduğunda meşruluk kazanabilmesidir. Bir başka deyişle, zarar ilkesi bağlamında bireyin kendi eylemleriyle kendisine verdiği zarar kapsam dışındadır. Dolayısıyla, sigara içen kişilerin kendilerinin uğradıkları zarar bu ilke ile beraber değerlendirilemez. Devletin sigara konusundaki müdahale, düzenleme ve yasaklamaları gerekçe olarak başkalarının, yani pasif içicilerin -sigara içmemesine rağmen bu durumdan etkilenenlerin- gördüğü zarar üzerinden temellendirilebilir. Bu bakımdan, özel olarak Türkiye’de genel olarak da bütün dünyada yürürlükte olması hedeflenen “kapalı alanlarda” sigara içme yasağı felsefi olarak zarar ilkesinin uygulamaya konmasıdır.

Sigaranın zararları ve buna ilişkin yasaklar konusundaki tarihsel süreç incelendiğinde, 19. yüzyılda genellikle bireyin kendi ahlaki sorunu olarak kabul edilen bu durum (Pope, 2000, s. 438), sosyal baskı vasıtasıyla kontrol edilmeye çalışılmıştır (Lemieux, 1997, s. 82-4). Anglo-Sakson dünyada aynı dönemde yaygın ahlaki kabul bireylerin *sadece* kendisine zarar veren bir konuda sınırlandırılmalarının yanlış olacağı yönündeydi (Pope, 2000, s. 438), çünkü sigaranın içen dışında başkalarına verdiği zarar konusunda herhangi bir bilimsel araştırma veya bulgu söz konusu değildi. Fakat 20. yüzyıldaki bilimsel gelişmeler sigaranın zararlarını bireysel düzlemde toplumsal düzleme taşıyarak mevzunun ekonomik, politik, sosyal boyutlarını sağlık tartışmalarının kapsamında ele alınmasını mecbur kıldı. Bu bağlamda, günümüze yaklaştıkça sigara konusundaki algı ve düzenlemeler daha ciddi, çok boyutlu, kapsamlı, katı ve bilimsel bir kimlik kazanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri’nde sigara endüstrisi ile ilgili düzenle-

meleri üç dalga şeklinde sınıflandıran McGowan ve arkadaşları zaman içinde değişen perspektifi aşağıdaki tablo ile özetlemektedir (McGowan & Brown, 1994, s. 261).

Tablo 1: Sigara endüstrisi konusundaki düzenlemelerde üç dalga

	1911-1963	1964-1984	1985-Günümüze
Ekonomik	Endüstrinin yapısı Fiyatlandırma politikaları	Kamu politikasının etkililiği Çeşitlilik	Kamu politikasının etkililiği Endüstrinin yapısı
Politik	Tekelcilik karşıtı yasaların uygulanması Fiyat destekleri	Kongre delegasyonunun gücü Federal düzenlemeler	Tütün lobisinin zayıflaması Eyalet düzenlemeleri
Sosyal	-	Sigaranın içen üstündeki etkisi Sigara karşıtı yasalar	Sigaranın içmeyenlere etkisi Sigara içmeyi tasfiye etmek

Bu tablo dikkate alındığında, 20. yüzyılın ortalarına kadar sigaranın zararları konusunda herhangi bir düzenleme ihtiyacı hissedilmediğini, 80'lere kadar sigara içmenin sadece içen kişiye verdiği zarar bakımından değerlendirildiğini, aynı yüzyılın son çeyreğinden itibaren pasif içicilere verdiği zararın odak nokta haline geldiğini; çalışmamızın özü itibarıyla paternalist müdahalelerin artık sigara konusundaki düzenlemelerin merkezine yerleştiğini görebiliriz.

Son yıllarda yapılan araştırmalar sonucunda sigaranın içmeyenlere ve çevreye verdiği zarar konusunda kesin bilimsel verilere sahibiz. Birkaç örnek vermek gerekirse sigara dumanının havadaki kontineni (zehirli madde) artırdığı (Tobacco Advisory Group of the Royal College of Physicians, 2005, s. 3), hatta sigara içenlerin soluduğu dumandan daha fazla kanserojen madde içerdiği dolayısıyla içmeyenlere büyük zarar verdiğine dair bulgular da mevcuttur (Oriola, 2009, s. 828). Öyleyse, sadece sigara içenlerin değil içmeyenlerin de olduğu herhangi bir ortamda (Türkiye özelinde bu durum genellikle kapalı alanlar şeklinde ifade edilmektedir) devletin meşru müdahale hakkını halk sağlığı lehinde kullanması fel-

sefi olarak “zarar ilkesi” kapsamında gerekçelendirilebilir. Bu haklı kısıtlama ve yasaklamalar gücünü ve geçerliliğini bizatihi zarar ilkesi’nden almaktadır (Feinberg, 1986), (Feinberg, 1984), (Hart, 1963), (Raz, 1986). Nihayetinde sigara kullananlar ile kullanmayanların bir arada bulunduğu bir yerde “hoşgörü” geliştirmesi beklenenler “zarar” ortaya çıkaranlardır; aksi takdirde yani kullanmayanlar sigara dumanını solumak zorunda kaldıklarında onlar “hoşgörü” geliştirmiş sayılmazlar, onların bu durumuna “feda” denebilir (Dripps, 2010, s. 3). Öte taraftan, feda etik olarak iyiye yönelmek durumundadır veya haz itibariyle de acıya değil hazzla doğru olmalıdır. Dolayısıyla, kapalı mekanlarda sigara kullanımının içmeyenleri korumak adına yasaklanması “zarar ilkesi” ile örtüşür ve bahsedilen müdahaleye meşru bir gerekçe sunar. Toplam faydanın veya konu itibariyle sağlığın artacağı kuşku götürmez bir gerçek olduğu için bu düzenlemelerin faydacı ahlak anlayışı tarafından da temel olarak olumlandığını söyleyebiliriz (Rowa-Dewar & Ritchie, 2014, s. 214). Fakat özel otomobillerde uygulanan yasağın “zarar ilkesi” ile savunulması bu çerçevede mümkün değildir. Her şeyden önce sigara içenden başka birinin bulunmadığı bir ortamda “zarar ilkesi” çalışmaz çünkü bu ilke sigara içen kişiyi yaptığı eylemde kendisini başkalarına zarar vermediği müddetçe özgür bırakmayı salık verir. Bir başka ifadeyle, kişinin kendisine verdiği zarar, zarar ilkesinin kapsamında değildir. Bu bağlamda, özel otomobillerdeki sigara yasağının felsefi gerekçelendirmesinin “hassas” ve “katı” paternalizm pencerelerinden değerlendirilmesi gerekir.

2. Hassas Paternalizm

Paternalizm kelimesi Latince “pater” (baba) kelimesinden türemiş olup Türkçeye Fransızcadan (*paternalisme*) geçmiştir. “Babacılık” veya “pederşahilik” kelimeleri ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Terimin çağrıştırdığı üzere, paternalizm babanın çocuğu için “iyi” olanı çocuğun isteği aksi yönde olsa da belirlemesi ve onun yerine tercihte bulunmasıdır. Bu anlamda, Gerald Dworkin’in formülasyonu dikkate alınabilir: Ona göre, paternalizm, bir bireye iradesinin aksine başka biri tarafından müdahale edilmesidir ve çoğunlukla bu müdahale o bireyin iyiliği ve zarardan korunacağı yönündeki bir iddiadan beslenmektedir (Dworkin, 2017). Seana V. Shiffrin’in tanımı da aynı kapsamda paternalizmin daima bir tarafın diğerine “üstünlüğünün” (*superiority*) ima edildiğini belirtmektedir

(Shiffrin, 2000, s. 220). Çerçeveyi daha net belirlemek adına aşağıdaki çıkarımları dikkate almak gerekir:

- i) Bireyin rızası dışı müdahale vardır.
- ii) Bu müdahale hem kısıtlama hem de cömertlik içerir.
- iii) Hiyerarşik bir ilişkiyi ima eder (baba-çocuk, kral-tebaa, patron-işçi, efendi-köle vb.).

Dworkin'e göre "paternalist" diye adlandırılacak eylemler şu formülasyon kapsamında ele alınabilir: X, Y'ye karşı Z'yi yaparak (veya onu ortadan kaldırarak) paternalist davranmış olur:

- 1) Z (veya onun ortadan kaldırılması) Y'nin özgürlüğü veya onun otonomisiyle çakışmaktadır.
- 2) X bunu Y'nin rızası olmadan yapar.
- 3) X bunu yalnızca Z'nin, Y'nin refahını geliştireceğine inandığı için yapar (Dworkin, 2017).

Bu alıntılardan çıkarılabileceği gibi paternalist eylem sadece politik düzlemde gerçekleşmez, hayatın her alanında herhangi iki birey veya kurum arasında olabilir. Ayrıca, bütün paternalist yönelimlerde ve faaliyetlerde bireyin kendi seçimlerine "müdahale" (*intervention*) mevcuttur.

Paternalizmin yukarıda ortaya konan özellikleri daima mevcut olmak üzere tek bir türü yoktur. Müdahale edilen bireyin rızası, gönüllüğü veya konu hakkında bilgi sahibi olması durumunda yapılan müdahaleye "has-sas" paternalizm, rızası olmamasına ve bilgi sahibi olmasına karşın yapılan müdahaleye "katı" paternalizm; müdahaleden etkilenen ile müdahalede bulunulan aynı kişi veya kurumlarsa "saf" aynı değilse "karışık" paternalizm denmektedir (Dworkin, 2017). Bir diğer önemli ayrım "Dar" (*narrow*) ve "Geniş" (*broad*) paternalizm ayrımıdır (Dworkin, 2017). Dar Paternalizm bireye müdahale bakımından yalnızca devletin zor kullanması ile ilgilenirken, Geniş Paternalizm devletin müdahalesinin yanı sıra bütün zorlamaları (devlet, kurumlar, bireyler vs.) tartışma kapsamına alır.

Özetlemek gerekirse, paternalizmin tek bir tanımı olmamasına rağmen "müdahale" kavramı her tür ve tanımının içinde yer alır. Bu sınıflandırma ve ayrımlar sigara yasağı konusundaki farklı politika ve gereksinimlerin anlaşılması için ufuk açıcudur. Bu anlamda, kapalı alanlarda ve özel otomobillerde sigara kullanımının yasaklanmasını yukarıda bahsedilen

paternalizmin farklı tartılarına başvurarak inceleyebiliriz.

Her şeyden önce şurası açıktır ki devletin birçok kamusal ve bireysel düzenlemesi paternalist olabilir. Her konuda birey ile devlet arasında rızaya dayalı bir ilişkinin olması mümkün değildir. Bu anlamda, sigara yasaklarını paternalizm kavramı konusundaki yukarıda belirlediğimiz çerçeve kapsamında değerlendirdiğimizde şu tespitlerde bulunabiliriz. Kapalı alanlarda sigara yasaklarını düşündüğümüzde burada sadece sigara içenlerin veya içmeyenlerin değil müşteri kazanma ya da kaybetme noktasında işletme sahiplerinin de etkilendiğini hesaba katarsak bu kapsamdaki düzenlemeler “karışık” paternalizme denk gelir. Yahut, sigara şirketlerinin sigaranın zararlarını resmettikleri paketlerle sigara satmak zorunda olmaları veya şehir merkezlerine yakın yerdeki fabrikaların kapatılması gibi politikalar da “karışık” paternalizmin devrede olduğunu gösterir. Bir diğer belirleme de “dar” ve “geniş” paternalizm üzerinden yapılmalıdır. Bu çalışmanın kapsamında sadece “dar” paternalizm vardır çünkü incelenen konu devletin birey üzerindeki müdahalesidir; başka birey veya toplumsal yapının başkaları üzerindeki müdahalesi değil. Buraya kadarki belirlemeler tartışmasız gözükmele beraber, “hassas” ve “katı” paternalizm konusunda aynı sarı mutabakatı sağlamak güçtür.

Hassas paternalizm, birey şayet yetişkin ve herhangi bir zihinsel veya psikolojik sorun yaşamıyorsa, onun muhtemel veya kesin tehlikeler konusunda bilgilendirilmesini öngörür. Bu bilgilendirmeye rağmen kendi terciğini gerçekleştirmek tamamen o kişinin tasarrufundadır. Konumuz itibarıyla, sigara içen kişiler sigaranın zararlarını bilmesine rağmen içmeye devam etme hakkına sahip olduğu için devletin bunu engelleme hakkı yoktur veya böyle bir yönelimi meşru gerekçelerle hayata geçiremez. John Stuart Mill’in meşhur köprü örneği hassas paternalizmin özünü oluşturur. Ona göre, bir kişiye hasarlı bir köprüden geçmenin sakıncaları anlatılmasına rağmen yine de o kişi köprüden geçmek istiyorsa başkalarının onu engelleme hakkı yoktur (Mill, 2004, s. 195). Sigaranın zararlarının içenler tarafından bilinmesi demek “hassas” paternalizm açısından bakıldığında artık onlara müdahale edilmemesi gerektiği anlamına gelebilir. Bir başka deyişle, herhangi bir ortamda sigara içenler ve pasif içiciler sigaranın zararları konusunda bilgi sahibi olmalarına rağmen eylemlerinde aynı devamlılığı gösterme “tercih”inde bulunuyorlarsa devletin bu durumu hassas

paternalizm gerekçesiyle engelleme hakkı meşruiyet elde edemez. Öte taraftan, sigaranın zararlarının bilinmesi konusundaki tarihsel süreç incelendiğinde günümüzde neredeyse her sigara kullanıcısının bahsedilen zararlar konusunda yeterince bilgi sahibi olduğunu fakat beklenen farkındalık düzeyini her ülke ve toplumda aynı düzeyde geliştirmediklerini söyleyebiliriz. Sigaranın zararlarının bilinmesi yeterince caydırıcı olmamakla beraber bireylerin sosyoekonomik düzeyleri ve eğitim seviyelerinin sigara içme konusunda farklı pozisyonda bulunmalarına neden olmaktadır.

2.1. Eğitim ve Bilinç

Araştırmalar ortaya koymuştur ki hassas paternalizm bilgilendirme odaklı olması bakımından sigara kullanımını farklı bir yoldan engelleme gücüne sahiptir. Sigaranın zararları hakkında kullanıcıların daha “bilinçli” hale gelmesi onların kendi kendilerine müdahale edebilmelerini sağlamaktadır. Diğer bir ifade ile, sigara içenler içmemeleri yönünde dışsal bir müdahaleden ziyade kendilerinden kaynaklanan bir müdahale refleksi geliştirilebilir. Kristin Voigt’in *Smoking and Social Justice* (Sigara Kullanımı ve Sosyal Adalet) adlı makalesinde ortaya koyduğu üzere gelişmiş ülkelerde sigara kullanımı azalırken gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde bunun tam tersi bir durum söz konusudur ki bu veri insanların sosyoekonomik durumları, eğitim seviyeleri ve mensubu olduğu ülkenin sosyal adalet derecesi ile sigara kullanımının artması veya azalması arasında yakın bir ilişki olduğunu gösterir (Voigt, 2010). İnsanlar sigaranın zararları konusunda bilgi sahibi oldukça ve sosyoekonomik anlamda refah seviyelerini arttırdıkça sigaradan uzaklaşmaktadır. Tahminlere göre 2030 yılına kadar sigarayla ilişkili beklenen 10 milyon ölümün %70’i düşük ve orta gelirli ülkelerde yaşanacaktır (Chaloupka, ve diğerleri, 2003). Bu tahmini daha inanılır kılan şey ise sigara şirketlerinin reklamlarını hep bu kesim ve ülkeler üzerine yoğunlaştırmış olmalarıdır (Brandt, 2007, s. 10). Sosyal adaletin sağlanması veya iyileştirilmesinin uzun vadede sigara kullanımını azalttığı görülmektedir. Gelişmiş toplumlarda sigara içmek gittikçe “anormal” bir davranış şeklinde algılanırken düşük veya orta gelirli toplumlarda sigara kullanmak “normal” veya “normalleştirilmiş” bir davranış olarak görülmekte ve birçok farklı sosyalleşme türlerine eşlik etmektedir (Lawlor, Frankel, Shaw, Ebrahim, & Davey Smith, 2003, s. 269). Bilgilendirme veya bilinçlilik düzeyini artırmanın caydırıcılıktan ziyade farkındalık yarattığını

söylemek mümkündür. Birçok nicel çalışmanın bulgusu sigarayı bırakan kişilerin en büyük sebep olarak “sağlığın bozulması korkusu”nu belirttiğini bulgu olarak sunmaktadır (Kayacık, Berketaş, Duysak, & Bayır, 2017), (Argüder, Hasanoğlu, Karalezli, & Kılıç, 2012) ki bu belirleme de eğitim ve bilinç düzeyinin artmasının uzun vadede işe yaradığını göstermektedir. Bu bağlamda, hassas paternalizmin burada doğrudan engelleyici bir rolü olmamakla beraber “bilgilendirme”ye verdiği önem bakımından kısmi ve zımni olarak işe yaradığını görürüz.

Zarar ilkesi kamusal alanlarda sigaranın başkalarına zarar verdiği gerçeğinden hareket ederek halk sağlığını korumak adına devlete müdahale meşruiyetini verirken, hassas paternalizm aynı gerekçeyi sunmamaktadır. Konu özel otomobillerde sigara içme yasağına geldiğinde de hassas paternalizmin işlerlik kazanmadığını görürüz. Örneğin, bir sigara kullanıcısı sigaranın zararlarını bilmesine rağmen kendi arabasında başka hiç kimse- nin bulunmadığı bir zamanda sigara içmeyi bireysel bir tercih olarak değerlendirme hakkına sahiptir. Dolayısıyla, birçok araştırmacının da gündeme getirdiği gibi “hassas” paternalizm müdahale edebilme gücü bakımında “paternalist” bile olmayabilir. Yani, bilgilendirmeden sonra her türlü faaliyet serbestisinin bireyin kendisine bırakılması zaten müdahale edilememesi anlamına da gelir. Sonuç olarak, özel otomobillerde sigara yasağı konusunda felsefi meşruiyeti için hassas paternalizmin işe yaradığını öne sürebiliriz. Yine birçok araştırmacı tarafından gerçek veya tek paternalizm türü olarak kabul edilen “katı” paternalizmin sigara yasağı konusunda nasıl bir zemin sağlayabileceğini inceleyerek devam edelim.

3. Katı Paternalizm ve Risk Faktörü

Katı (*hard*) paternalizm bazı araştırmacılara göre paternalist niteliğini taşıyan yegâne paternalizm türüdür. Bu görüşün altında yatan sebep onun “hassas” paternalizm gibi bilgilendirme sonrası bireyin tercihlerine müdahale etmeme hakkını tanımamasıdır. Dworkin’in formülasyonunu tekrar anacak olursak, yani bir birey veya devletin başka birinin rızası olmaksızın onun iyiliğine yine onun adına karar verme yetkinliğini kendisinde görmesi şeklinde özetlenebilecek esas paternalizm türü katı paternalizmdir. 2019 yılının ikinci yarısında Çin’in Wuhan kentinde ortaya çıkarak bütün dünyaya yayılan ve birçok insanın hayatını kaybetmesine sebep olan yeni

tip korona virüse (Covid-19) karşı alınan önlemlerin bir kısmı aydınlatıcı bir örnek olarak sunulabilir. Bu süreçte, birçok ülkede maske takma, sosyal mesafeyi koruma, hijyen kurallarına uyma, iş ve ticaret ortamlarından uzak durma gibi birçok düzenleme kamu adına kamuyu yönetenler tarafından uygulanmıştır. Elbette bu kurallar insan sağlığını korumak içindir fakat hassas paternalizmin uygulandığı düşünülecek olursa yukarıda bahsedilen kısıtlama veya yükümlülüklerin bireyin kendisi tarafından reddedilme olanağı vardır. Başkalarının hayatını tehlikeye atma söz konusu olduğunda “zarar ilkesi” kusursuz bir şekilde işlev gösterirken bireyin kendisini ilgilendiren alanlarda hassas paternalizm bakış açısıyla isteğinin dışında eylemde bulunmaya zorlanması mümkün değildir. Bir başka deyişle, Covid-19’un hızlı bir şekilde bulaştığını bilmesine ve bu tehlikeden yeterince haberdar olmasına rağmen bir esnaf satışlarını düşünerek ve kendince yeterli olduğunu düşündüğü hijyen koşullarını sağlayarak ticarete devam etmek isteyebilir. Hassas paternalizmi kabul ettiğimizde veya uygulamaya aldığımızda bizim o esnafın bu niyetini engelleme olanağımız yoktur. Ancak devletler tüm kamunun rızasını gözetmeksizin birçok yasaklama getirerek bu hastalık sürecini yönetmeyi tercih etmiş ve bütünsel olarak bakıldığında katı paternalizmi uygulamıştır.

Covid-19 örneği *sadece* sağlıkla ilgili olduğu için devletin politikalarına yönelik itirazlar çok fazla olmamıştır sonucuna varamayız. Sigara içmenin de sağlığa zarar verdiği hesaba katıldığında Covid-19’a yönelik büyük ölçekli itirazların olmamasının sebeplerinden ikisi hiç kimsenin rızası ile virüsten enfekte olmayı istememesi ve bireysel tercihe bağlı bir alışkanlık durumunun söz konusu olmamasıdır. Ne var ki, benzer müdahale yöntemi, yani herhangi başka bir konuda devletin vatandaşlarının “iyi”liğini düşündüğünü öne sürerek onların rızasının aksine müdahalede bulunması doğru mudur? Bir başka ifadeyle, devletin kategorik olarak katı paternalizmi daima “halkın yararı”na kullanma refleksini geliştirmesi tehlikesi var mıdır? Bu, tartışmanın birinci sorusudur. İkinci soru şu şekilde oluşturulduğunda katı paternalizmin neden açıkça tarif edilerek sınırlarının çizilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Birey, kendi eyleminin kendi otonomluğu çerçevesinde ancak kendisine ait olduğunu ve aksinin yapılmasının bireysel özgürlüğünü zedeleyeceğini öne sürerek devletin her türlü müdahalesini gayrimeşru ve gerekçesiz kılabilir mi? Daha basit bir ifadeyle J. S.

Mill’in *Özgürlük Üstüne* adlı eserinin temel sorusuna özel otomobillerde sigara yasağı bağlamında cevap aramalıyız: Devletin birey üzerindeki müdahale hakkı nerede başlar, nerede biter (Mill, 2004, s. 47)? Çünkü, bir sigara kullanıcısı doğal olarak kendi özel aracında sigara içmesinin kendisinden başkasına zarar vermediğini dolayısıyla tercih hakkının kendisine bırakılmasını isteyebilir. Arthur Ripstein’in deyimiyle *egemenlik prensibi* (Ripstein, 2006, s. 215) özel otomobillerde sigara içilmesi konusunda egemenliği bireye mi yoksa devlet aygıtına mı vermelidir?

Katı paternalizm yetişkin bireylerin yaptıkları eylemler sonucunda görebilecekleri zararları engellemek adına onların rızalarının veya bilgilerinin olmasına bakılmaksızın devlet tarafından yapılan etik temelli müdahalenin adıdır. Burada devlet, bireyin otonom kararını ihlal ederek hareket eder (Pope, 2000, s. 473). Açıktır ki bu şekildeki bir müdahale gerekçelendirme noktasında “fayda”nın “otonom”luğa karşı üstün gelebildiğini göstermektedir. Bir başka ifadeyle, bireyin “iyi”liği onun “karar verme” özgürlüğünden daha ağır basmaktadır (Pope, 2000, s. 473). Katı paternalizmin kabul edildiği her durumda, devletin vatandaşlarının iyiliğini vatandaşlarından daha iyi bildiği yönünde bir ima söz konusudur. Tartışmanın odağı da burasıdır; yani her konuda devlet bireyin iyiliğini daha doğru bildiğini iddia ederek özgürlükleri kısıtlayıcı bir politika benimseyebilir. Liberalizmin özü olan “herkes kendi iyisine kendisi karar verir” düsturu yukarıdaki politikayı reddeder. Modern toplumlarda, devlet bireye bilhassa da sadece bireyin kendisini ilgilendiren alanlarda neyin doğru neyin yanlış olduğunu dikte etme veya baskıyla kabul ettirme hakkına sahip değildir.

Katı paternalizmin ön kabullerinden veya hassas paternalizmden ayrıştığı noktalardan biri de bireylerin kendileri zararlar konusunda “bilgi-lenmiş” olsalar bile “doğru” davranma konusunda yine de başarısız olabilmeleridir. Öte taraftan tek bir “iyi”nin devlet tarafından belirlenmesi bireylerin rasyonel tercihlerine otonomlukları bağlamında bir saldırı anlamı da taşımaktadır. Öyleyse, devletin hangi müdahalesinin özellikle de konumuz itibarıyla gerekçelendirilebilir olduğunu çözümlmek için nasıl bir yol izlenmelidir? Sağlık söz konusu olduğunda, bizim bu çalışmada önerimiz katı paternalizm uygulamalarında “risk faktörü”nün daima gözetilmesi yönünde olacaktır.

J. Feinberg'e göre birçok makul kanun maddesi katı paternalizme dayanmasına rağmen katı paternalizmin gerekçelendirilmesi mümkün değildir (Feinberg, Harm to Others, 1984, s. 54, 55, 173, 191). Olsa olsa katı paternalizme hassas paternalizmin maskesi altında bir uzlaşma veya gerekçelendirme zemini kazandırılabilir. Feinberg'in bu iki uç nokta arasındaki uzlaştırma metodu herhangi bir bireyin "gönüllü" olarak mantıksız veya makul olmayan şekilde davranmayı seçebilmesinden hareket eder (Feinberg, Harm to Others, 1984, s. 137). Birey kendi sergilediği eyleme gönüllü olarak razı ise onun yine de engellenmesi mümkündür ama bu müdahale gerekçelendirilebilir değildir. Öyleyse, zarar riski ne kadar yüksekse gönüllülük veya razı olma seviyesinin de o kadar yüksek olması beklenmelidir (Feinberg, Harm to Others, 1984, s. 117-8). Bu bakımdan hassas ve katı paternalizm arasındaki çizgi mevzu bahis davranışın ortaya çıkardığı zarar veya riskin boyutları tarafından belirlenmektedir (Pope, 2000, s. 483). Mesela, bıçakla elini kesmek üzere olan bir kişiyi düşünelim. Böylesi bir senaryoda hiç kimsenin kendi otonomisi ile elini gönüllü olarak kesmek isteyeceğini düşünmek neredeyse imkansızdır; dolayısıyla paternalist bir müdahale ile el kesme eylemini durdurmayı istememiz doğaldır; fakat o kişi yine de böyle yapıyorsa aslında otonom olarak davranmıyor veya otonom olarak davranmasını engelleyen başka faktörlerin etkisinde kalıyordur. Feinberg'in ifadesiyle, devlet de benzer şekilde bariz bir halk sağlığı probleminde, mesela sigara tüketimi konusunda, sigara içenlerin otonom olarak sigara içmeye karar vermediklerini varsayarak hareket edebilir (Feinberg, Harm to Others, 1984, s. 126). Elbette, el kesme örneği gibi örnekler ekstremdir ve her sigara içen otonom olarak davranmıyordur diyemeyiz. Aksi takdirde müdahalenin kapsayıcılığı sınırsız boyutlara ulaşabilir. Çözüm, risk faktörünün hesaba katılması sayesinde olabilir. Bir başka deyişle, katı paternalizm tarzındaki müdahalelerin haklılık veya meşruiyet kazanabilmesi olası riskin yüksekliğinin doğru belirlenmesi ve açıklanmasından geçer.

Bu noktada, Feinberg'den esinlenerek, Pope'un oluşturduğu "risk faktörü değerlendirme diyagramı"ni kullanabiliriz (Feinberg, Harm to Others, 1984, s. 105), (Pope, 2000, s. 487).

Tablo 2: Risk Faktörü Değerlendirme Diyagramı

	Zararın/riskin, kişinin kendisine yönelik gönüllü risk varsayımından daha az ya da çok olması	Zararın /riskin kişinin kendisine yönelik gönüllü risk varsayımından daha az olması
Makul (tolere edilebilir) zarar riski	(1) ör. Yaşamdaki günlük eylemlerin birçoğu	(2) Sarhoş birinin sandviç siparişi vermesi
Makul olmayan (tolere edilemeyen veya edilmesi daha zor olan) zarar riski	(3) ör. Sigara içmek	(4) Sarhoş birinin trafiğe açık alanda araba kullanması

Diyagramdaki kategorileri tek tek ele aldığımızda 1. ve 4. kategorideki eylemlerin tartışmasız bir yerde durduğunu görebiliriz. İnsanların günlük eylemleri kişinin razı olduğu riskten daha fazla veya daha az risk doğurabilir ve bu tür eylemlere müdahale edilmesi makul, gerekli ve gerekçelendirilebilir değildir. Örneğin, herhangi bir kişi koltuğa dik oturmanın zararını veya olası riskini bilmesine rağmen bunu tercih etmeyebilir ve razı olduğu riskten daha fazlasıyla veya aزیyla karşılaşabilir. Ancak bu şekildeki riskler “tolere edilebilir” seviyede olup J. S. Mill’in “bireyin yalnızca kendisini ilgilendiren alan” (*self-regarding*) olarak belirlediği sınırsız özgürlük alanı kanımızca büyük ölçüde burada ve 2. kategoride yer alır. 4. kategoride bulunan eylemlerin katı paternalist müdahale ile engellenmesi de tartışmasız olarak kabul edilebilir çünkü buradaki eylemlere müsaade edildiğinde müsaade ve eylemin kendileri de rasyonel temelden yoksun olacaktır. Alkollü araç kullanmak mesela riskin hem bireyin kendisi hem de başkaları için çok yüksek seviyede olduğu bir eylemdir; dolayısıyla yasalarla bu minvaldeki eylemlere müdahale edilmesi makuldür. 2. kategori de 1 ve 4 kadar olmasa da tartışmasız bir alandır. Buradaki eylemlere de müdahale etmenin gerekçesi yoktur. Özetlemek gerekirse, 1. kategorideki eylemlere ne suretle olursa olsun müdahale edilmemeli, 4. kategoridekilere ne suretle olursa olsun müdahale edilmeli ve 2. kategoridekilere de bilgilendirme ve gönüllülük esası devrede olduğu sürece müdahale edilmemelidir.

Sonuç

Tartışmalı olan bölüm 3. kategoridir. Hassas ve katı paternalizmin bu grup için nasıl bir işleyiş sergilemesi gerektiğine karar vermek güçtür. 3 ve 4. kategorideki eylemler hem bireye hem başkalarına zarar verir. Fakat zarar verme düzeyleri aynı değildir. Sigara içmeyi değerlendirdiğimizde yukarıda ifade edildiği üzere artık sigaranın içen kişiye ve etrafına ne kadar zararlı olduğu konusunda herhangi bir kuşku yoktur. Ancak, özel otomobillerde sigara içmenin bireyin kendisinden başka birine direkt zarar vermediği düşünülecek olursa katı paternalizmin hareket noktası doğrudan doğruya “zarar ilkesi” olamaz. Birey, otonomluğunu öne sürerek, özgürlük alanının bulunduğu özel otomobilinde sigara içmeyi isteyebilir. Ne var ki risk faktörü açısından bakıldığında sigara içmek “makul olmayan zarar riski” grubunda yer aldığı için mümkün olduğu kadar daha kısıtlı bir alan ve zamana hapsedilmelidir. Müdahalenin türü bakımından yaklaşıldığında, katı paternalist bir yasa olan özel otomobillerde sigara içme yasağı risk faktörü ile beraber düşünüldüğünde tartışmasız bir gerekçelendirme kazanmasa da “makul” bir nitelik edinir. Uyuşturucunun kullanımı ile karşılaştırıldığında sigara içmenin neden katı paternalist müdahalelere maruz kalması gerektiğini daha açık ortaya koyabilir ve bu “makul” yasaklama durumunu daha net görebiliriz. Uyuşturucu kişinin sağlığına ve ekonomisine sigaradan daha kısa sürede ve şiddetli biçimde zarar verdiği; vazgeçilmesi zor bir bağımlılık yarattığı kesin olarak bilindiği için devlet tarafından yasaklanması, kontrol edilmesi ve her türünün engellenmesi kanunlar ve bireyler tarafından “makul” görünür³. Sigara için aynı düzeyin var olmaması risk faktörünün düştüğü anlamına gelmez. Çünkü sigara daha uzun vadede ve yavaş biçimde zarar verse de ulaştığı kitle bakımından ve ulaşılmasının da kolay olması açısından “makul” müdahalelere maruz kalmalıdır. Sonuç olarak, sigara yasaklarının gerekçelendirilmesi bakımından, “zarar ilkesi”, “hassas paternalizm” ve “katı paternalizm”in her üçü de meta-amaç olarak en az kısıtlamayı hedeflemeli ve risk faktörünün daima değerlendirme kapsamında tutmalıdır. Bahsedilen meta-amaçın uygulanmaması durumunda bireyin her eylemine devlet kısıt-

³ Türkiye’de bir yılda uyuşturucu kullanımına bağlı ölüm sayısı binin altında iken (ör. 2016: 920, 2017: 941, 2018: 588) tütün kullanımına bağlı ölüm sayısı yıllık yüz bin civarındadır (Çetinöz, 2019).

lama uygulamak gibi etik dışı ve anti-liberal bir yanlışa düşebilirken risk faktörünün dikkate alınmaması durumunda da halkın sağlığı ve refahının sağlanması meşru zeminden yoksun ve makul olmayan özgürlükçü önermelerle baltalanabilir.

Kaynaklar

- Çetinöz, E. (2019). *Türkiye’de & Dünyada Uyuşturucu ile Mücadele*. Polis Akademisi Yayınları.
- Argüder, E., Hasanoğlu, H. C., Karalezli, A., & Kılıç, H. (2012). Sigara Bırakmaya Eğilimi Artıran Faktörler. *Tüberk Toraks*, 60(2), 129-135.
- Brandt, A. (2007). *The Cigarette Century: The Rise, Fall, and Deadly Persistence of the Product That Defined America*. New York: Basic Books.
- Chaloupka, F., Jha, P., Corrao, M., Da Costa E Silva, V., Ross, H., Ciecierski, C., & Yach, D. (2003). Global Efforts for Reducing the Burden of Smoking. *Disease Management & Health Outcomes*, 11, 647-661.
- Chapman, S. (2000). Banning Smoking Outdoors is Seldom Ethically Justifiable. *Tobacco Control*, 9, 95-97.
- Dripps, D. A. (2010). The Liberal Critique of the Harm Principle. *Criminal Justice Ethics*, 17(2).
- Dworkin, G. (2017). The Stanford Encyclopedia of Philosophy: <https://plato.stanford.edu/archives/win2017/entries/paternalism/> adresinden alındı
- Feinberg, J. (1984). *Harm to Others*. Oxford: Oxford University Press.
- Feinberg, J. (1986). *Harm to Self* 3. Oxford: Oxford University Press.
- Gökalp, N. (2017). Bağımlılığa Felsefi Bir Bakış. *Bağımlılık Dergisi*, 18(2), 59-64.
- Goodin, R. E. (1989). The Ethics of Smoking. *Ethics*, 99(3), 574-624.
- Halliday, D. (2016). The Ethics of a Smoking License. *J Med Ethics*, 42, 278-284.
- Hart, H. (1963). *Law, Liberty and Morality*. Stanford: Stanford University Press.
- Kayacık, İ., Berktaş, Ö. A., Duysak, L., & Bayır, Y. (2017). Sigarayı Bırakan Kişilerde Bırakma Sebepleri. *Bağımlılık Dergisi*, 18(4), 112-121.
- Kleinig, J. (1984). *Paternalism*. Totowa: Rowman & Allanheld.
- Lawlor, D. A., Frankel, S., Shaw, M., Ebrahim, S., & Davey Smith, G. (2003). Smoking and III Health: Does Lay Epidemiology Explain the Failure of

Smoking Cessation Programs Among Deprived Populations? *American Journal of Public Health*, 93, 266-270.

- Lemieux, P. (1997). *Smoking and Liberty: Government as a Public Health Problem*. Varia Press.
- McGowan, R., & Brown, T. (1994). The Ethichs of Tolerance and the Evolution of Smoking and Gambling as Public Policy Issues. *Internaitonal Journal of Value-Based Management*, 7, 255-269.
- Mill, J. S. (2004). *Hürriyet Üstüne*. (M. O. Dostel, Çev.) Ankara: Liberte Yayınları.
- Nys, T. (2008). Paternalism in Public Health Care. *Public Health Ethics*, 1, 64-72.
- Oriola, T. A. (2009). Ethical and Legal Analyses of Public Prohibiting Tobacco Smoking in Enclosed Public Spaces. *Journal of Law, Medicine & Ethics*, 828-840.
- Pope, T. M. (2000). Balancing Public Health against Individual Liberty: The Ethics of Smoking Regulations. *University of Pittsburgh Law Review*, 61(2), 419-498.
- Raz, J. (1986). *The Morality of Freedom*. Oxford: Clarendon Press.
- Ripstein, A. (2006). Beyond the Harm Principle. *Phlisophy & Public Affairs*, 34(3), 215-245.
- Rowa-Dewar, N., & Ritchie, D. (2014). Protecting Children from Smoking in the home: An Ethics of Care Perspective. *British Journal of Community Nursing*, 19(5), 214-218.
- Shiffrin, S. V. (2000). Paternalism, Unconsionability Doctrine, and Accommodation. *Philosophy and Public Affairs*, 29(3), 205-250.
- Şimşek, H., Akvardar, Y., Doğanay, S., Pekel, Ö., & Günay, T. (2014). Sigara ve Sigara Bırakmaya İlişkin Görüşler: Kalitatif Bir Araştırma. *Türk Toraks*, 15, 18-22.
- Tobacco Advisory Group of the Royal College of Physicians. (2005). *The Medical Case for Clean Air in the Home, at Work, and in Public Places*. London: Royal College of Physicians.
- Voigt, K. (2010). Smoking and Social Justice. *Public Health Ethics*, 3(2), 91-106.

Öz: Dünya Sağlık Örgütü’nün verilerine göre önlenebilir bir sağlık sorunu olarak sigara kullanımı 21. yüzyılda 1 milyar kişinin hayatına mal olabilir. Devletler ve sosyal kurumlar sigara kullanımını azaltmak için çaba gösterirken bir taraftan da kısıtlama ve yasaklar aracılığıyla hem içenleri hem de içmeyenleri korumaya çalışmaktadır. Türkiye özelinde bakıldığında yıllık yüz bin kişi sigaradan kaynaklı bir hastalıkla hayatını kaybetmektedir. Halk sağlığının korunması için devlet kamusal alanlarda sigara içilmesini yasaklamaktan, sigara paketleri üzerindeki uyarıcı görsellere ve medyada zorunlu olarak yayınlatılan kamu spotlarına kadar birçok önlem almaktadır. Bu önlemlerden en çok tartışılanı özel otomobillerde sürücü ve yolcuya getirilen sigara içme yasağıdır. Tartışmanın hareket noktası da genellikle bireysel özgürlük alanının bireyin otonomluğu ve iradesi yok sayılarak daraltılmasıdır. Bu bağlamda, bu çalışma, “zarar ilkesi”, “hasas paternalizm” ve “katı paternalizm” pencerelerinden konuyu ele alarak mevzu bahis yasağın etik ve felsefi gerekçelendirmesinin mümkün olup olmayacağını, mümkünse hangi rasyonel ve felsefi temele dayanacağını tartışmaktadır. Kısıtlamaların meta-amaç olarak en azı hedeflemesi gerektiği, özgürlüklerin de makul ve rasyonel bir temel edinebilmesi için “risk faktörü” değerlendirmesinden hareket etmesine yönelik mecburiyet ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Paternalizm, zarar ilkesi, bireysel özgürlük, eğitim, sigara yasakları.

